

Kościelak, Lech J.

Trzy cechowe tłoiki pieczętne z Elbląga

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 119-122

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lech J. Kościelak

TRZY CECHOWE TŁOKI PIECZĘTNE Z ELBLĄGA

Zachowane do dzisiaj cechowe tłoki pieczętne są jednym z istotnych, utrwalonych przejawów życia prawnospołecznego organizacji rzemieślniczych. Wprowadzenie pieczęci z godłem cechu było znaczącym elementem jego zorganizowania się, dowodziło stabilizacji wewnętrznej i istnienia samorządu. Obraz napieczony był bowiem znakiem reprezentacyjnym, wyróżniającym spośród innych. Tłok pieczętny przechowywano w znajdującej się u cechmistrza (starszego cechu) skrzynce cechowej, zwanej ladą, obok przywilejów na czele z dokumentem erekcyjnym, ksiąg ze statutem, skarbu i insygniów władzy¹. Z uwagi na treść ikonograficzną i epigraficzną pieczęcie są cennym źródłem historycznym, niezaprzeczalnym dowodem działalności danej organizacji cechowej, pozwalającym niejednokrotnie ustalić przybliżoną chronologię nie datowanego tłoka.

Wśród kolekcji tłoków pieczętnych Muzeum im. Jerzego Dunin-Borkowskiego w Krośniewicach, Oddziale Muzeum Narodowego w Warszawie, znajdują się trzy zabytki elbląskiej cechowej, wykonane przez anonimowych rytowników-pieczętarzy i rytowane (grawerowane wgłębnie: intaglio²), bez daty sprawienia tłoka.

1. Masywny, jednolity z tłokiem, ośmioboczny trzon wykonany z żelaza, pośrodku lekko zwężony, u góry zaokrąglony i spłaszczony od uderzeń³. Pieczęć okrągła, w polu tarcza stylu hiszpańskiego (?) z późnogotyckim kielichem⁴, opisana określenie, w otoku linearnym napis majuskułą: SI · DES WERCKS DER GOLDSCHMID IN ELBI: (Nr inw. Dun. B. 77; wys. 128 mm, Ø 25 mm — por. ryc. 1).

Ze względu na brak miejsca rytownik-pieczętarz zastosował w legendzie skróty suspensio (tworzone przez ucięcie wyrazu)⁵: SI — siegel, ELBI — Elbing.

Przedstawiony w godle typ kielicha późnogotyckiego utrzymywał się co najmniej do połowy XVI wieku, a poszczególne okazy trafiały się jeszcze

---

1 O zawartości ludy por. S. Herbst, *Toruńskie cechy rzemieślnicze*, Toruń 1933, s. 35; K. Arłamowski, *Dzieje przemysłkich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce*, Przemysł 1931, s. 93; Z. Lietz, *Tłoki pieczętne cechów rzemieślniczych w zbiorach województwa olsztyńskiego*, Rocznik Olsztyński, t. 5, 1963, s. 354.

2 M. Gradowski, *Dawne złotnictwo. Technika i terminologia*, Warszawa 1980, s. 145. przypis 3. Spłaszczenie dowodzi używania tłoka do pieczęci opiatkowych, bowiem wykonanie poprawnego odcisku odbywało się przy pomocy uderzenia młota w powierzchnię trzonu (por. D. Tomczyk, *Pieczęcie górnośląskie cechów rzemieślniczych z XV—XVIII wieku i ich znaczenie historyczne*, Opole 1975, s. 46).

4 Kielich jest typu niearchitektonicznego — o kulistym, spłaszczonym nodusie i niskiej, szeroko rozwartej czarze (zob. I. Rembowska, *Gdański cech złotników od XIV do końca XVIII w. Gdańsk 1971*, ss. 96, 98 i 176; por. też M. Gradowski, op. cit., s. 113).

5 M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953, s. 75; D. Tomczyk, op. cit., ss. 65 i 68.

w początkowych latach siedemnastego stulecia⁶. Kompozycja obrazu napieczętnego jest odpowiednikiem drugiej z kolei pieczęci krajowej Prus Królewskich, przyjętej przez sejmik generalny w styczniu 1614 roku, której strażnikiem była rada miejska Starego Miasta Elbląga⁷. Niewykluczone, że racyjnie przechowując tłok pieczęci do maja 1636 roku (zniszczone, ze racyją sejmiku generalnego w Malborku)⁸ polecali sprawiać inne tłoki według wzoru krajowego. Lata 1614—1636 to okres bujnego rozwoju elbląskiego ośrodka złotniczego⁹; wówczas przypuszczalnie sprawiono dla cechu ów tłok do pieczęci opłatkowych.

2. Krążkowy tłok mosiężny spoisty z tombakową¹⁰ tuleją, opasującą drewniany, toczony uchwył brązowo lakierowany, zdobnie profilowany o zakończeniu grzybkowym¹¹. Pieczęć okrągła; w polu wczesnobarokowa stylizowana tarcza z herbem Elbląga¹², otoczona wieńcem wijącego się powoju; w otoku perełkowo-linearnym łaciński napis majuskułą: SIGILLUM FRATERNITATIS BRAXATORUM (Nr inw. Dun. E. 74; wys. 92 mm, $\varnothing$ 29 mm). Jest to pieczęć bractwa piwowarów, tj. czeladzi piwowskiej miasta Elbląga¹³.

Łacińskie pismo legendy napieczętniej i wczesnobarokowy kształt tarczy¹⁴ dowodzą, iż tłok sprawiono w czasach przynależności Elbląga do Rzeczypospolitej, przypuszczalnie w pierwszej połowie osiemnastego stulecia. Później bowiem wprowadzono w 1774 roku w Prusach Zachodnich (prowincji Królestwa Prus od września 1772) „Ordynację rzemieślniczą”, znoszącą samorząd czeladny; z reguły bractwa czeladzi zastępowano kasami chorych i pogrzebowymi¹⁵. Legenda łacińska może świadczyć jednocześnie o przewadze elementu polskiego nad niemieckim wśród elbląskiej czeladzi piwowskiej I połowy XVIII wieku¹⁶, podobnie jak w toruńskim bractwie piwowarów, zdominowanym w owym czasie przez czeladź polską¹⁷.

6 A. Bochnak i K. Buczkowski, *Rzemiosło artystyczne w Polsce*, Warszawa 1971, ss. 16, 19 i 46.

7 J. Gerlach, *Elbląg strażnikiem pieczęci Prus Królewskich (1503—1772)*, Rocznik Elbląski, t. 2, 1963, ss. 118—119, ryc. 8.

8 Ibidem, ss. 121, 123.

9 B. Chranicka, *Rzemiosło artystyczne Pomorza Gdańskiego od końca XIV do końca XVIII wieku*, Pomorz Gdańskie, nr 2, 1965, s. 53.

10 Stop miedzi z mniejszą niż mosiądz zawartością cynku, niekiedy z dodatkiem cyny, barwy miedzianoczerwonej lub złotozółtej (por. M. Knobloch, *Złotnictwo*, Warszawa 1977, s. 96).

11 M. Gradowski, op. cit., ss. 65 i 66 określa rękocześ grzybowatą mianem „heft”.

12 Tarcza biało-czerwona z dwoma krzyżami przy symbolizujących kolor czerwony szrafach, przecinających pole dolne i krzyż w polu górnym, pojawiła się w pierwszej połowie siedemnastego stulecia (zob. M. Gumowski, *Pieczęcie i herby miast pomorskich*, Toruń 1939, s. 41).

13 Braxator oznacza tylko piwowara, zaś siłodownika braseator (zob. *Nasze polskie nazwy rzemiosł*, Katowice 1949, ss. 32 i 37 oraz K. Arłamowski, op. cit., s. 146, przyp. 4).

14 Przypuszczalnie naśladownictwo pochodzącej z kościoła poddominikańskiego NMP w Elblągu tarczy rodu Hoppe z II poł. XVII wieku (zob. D. Milewska, *Kartusze trumienne patrycjuszki elbląskich od XVII do I połowy XIX wieku*, Rocznik Elbląski, t. 5, 1972, ss. 180—181, ryc. 1), zwłaszcza że pierwotnie aż po połowę wieku XIX w świątyni NMP mieścił się późnogotycki ołtarz cechu piwowarów (por. H. Madej, *Późnogotycki ołtarz cechu piwowarów w kościele św. Mikołaja w Elblągu*, Studia Warmińskie, t. 11, 1974, ss. 93—159).

15 Handwerks-Ordnung für West-Preussen, De Dato Berlin den 24 Januar 1774. Marienwerder (zob. S. Herbst, op. cit., ss. 37—38).

16 W. Klesińska, *Niektóre dowody polskości Elbląga w XVI—XVIII w.*, Rocznik Elbląski, t. 2, 1963, s. 72, twierdzi, iż w miarę ograniczania w Prusach Królewskich zasięgu urzędowego języka niemieckiego wzrastało w Elblągu znaczenie języka łacińskiego.

17 S. Herbst, op. cit., s. 65.

Ryc. 1. Pieczęć cechu zlotników w Elblągu.

Ryc. 2. Pieczęć bractwa piwowarów w Elblągu.

Ryc. 3. Pieczęć cechu kołodziejów i „schermacherów” w Elblągu.

3. Tłok mosiężny, krążkowy z prostym, drewnianym uchwytem pośrodku zwężonym, w dolnej i górnej partii opasany pierścieniami mosiężnymi. Pieczęć okrągła; w polu beczkowóz z widlakiem przy dyszlu, poniżej kół bujny gazon trawiasty; w zdobnym otoku napis majuskułą: DAS WERCH DER RARTE UND SCHERMACHER IN ELBING (Nr inw. Dun. B. 75; wys. 91 mm, ϕ 33 mm). Ryc. 3 przedstawia pieczęć cechu kołodziejów i „schermacherów” (robiących holoble, widlaki i śnice) w Elblągu.

Przypuszczalnie schermacher jest bliski lub tożsamy z schirmmacherem, tj. robiącym drewniane elementy zaprzęgu¹⁸, a odmiennym od stelmacha. Edward Carstenn napomyka, iż w 1757 roku racja miasta Tiefherr Schmidt patronował połączonemu cechowi schirmmacherów i kołodziejów¹⁹, potwier-

¹⁸ E. Volckmann, *Alte Gewerbe und Gewerbegassen, Leipzig* 1977, (przedruk z 1921), s. 160, łączy schirmmacherów z scharrmacherami, wytwórcami lemieszki.

¹⁹ E. Carstenn, *Elbings Verfassung zu Ausgang der polnischen Zeit. Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins*, 52, Danzig 1910, s. 37, przyp. 1.

dając mimochodem istnienie wzmiankowanego w legendzie napieczętnej cechu kołodziejów i robiących hołoble, widlaki, śnice. Drugi składnik w nazwach różni się nieco, ale niewątpliwie dotyczy tej samej wytwórczości rzemieślniczej: drewnianych elementów zaprzęgu, czyli hołobli, widlaków, śnic itp. Najprawdopodobniej tłok pieczętny sprawiono na przełomie XVIII/XIX wieku, już po wprowadzeniu w życie pruskiej „Ordynacji”²⁰, inaczej bowiem przedstawiono tu drugą specjalność rzemieślniczą, reprezentowaną w cechu.

W niniejszym przyczynku prócz zinterpretowanych opisów spróbowano sprecyzować czas sprawienia tłoków. Pieczęcie złotników, piwowarów i kołodziejów obrazują wycinek bytu prawno-społecznego elbląskich organizacji rzemieślniczych, odgrywających rolę zasadniczą w gospodarce Elbląga aż po wiek XIX. Jednocześnie prezentowane obiekty są wartościowym materiałem sfragistyki cechowej, zagadnienia znikomo poznanego w dotychczasowych badaniach.

---

20. S. Herbst, op. cit., s. 38.

DREI SIEGELKOLBEN DER INNUNGEN VON ELBLĄG Zusammenfassung

In der Sammlung von Siegelkolben im Museum in Krońiewice — einer Abteilung des Nationalmuseums in Warschau — befinden sich drei sfragistische Sehenswürdigkeiten elbinger Innungen. Die Siegelkolben von Goldschmieden, Bierbauern sowie Stellmachern wurden von unbekanntem Gravierern, ohne Datum anzugeben, ausgeführt. Der Kolben der Goldschmiede, einheitlich aus Eisen hergestellt, hat in Feld des Siegels einen Schild mit einem spätgotischen Kelch. Wahrscheinlich wurde er in den Jahren 1614—1630 angeschafft, nach dem Muster der damals üblichen Landessigeln im Königlichen Preussen. Der Kolben des Brauereigessindes ist aus Messing mit hölzernem, gedrechseltem Graf, in Feld ein frühbarocker Schild mit dem Wappen von Elbląg. Die in Lateinisch abgefasste Erklärung und die Form des Schildes beweisen, dass der Kolben zur der Zeit angeschafft wurde, als die Stadt dem polnischen Staate angehörte, wahrscheinlich in der I Hälfte des XVIII. Jahrhunderts. Der Kolben der Stellmacher- und Schirmmacherinnung ist aus Messing mit einfachem, hölzernem Griff, im Feld ein Sprengwagen mit Deichsel mit Gabelung. Um die Wende des XVIII. zum XIX. Jahrhundert angeschafft, schon nach Inkrafttreten der preussischen „Handwerkerordnung“, anders als in der Hälfte des XVIII. Jahrhunderts wurden die Spezialitäten der Hersteller der hölzernen Teile des Gespanns dargestellt.

Die Siegel der Goldschmiede, Bierbrauer und Stellmacher zeigen einen Ausschnitt aus dem rechtlich-gesellschaftlichen Leben der elbinger Handwerkerorganisation, zugleich sind sie eine wertvolle, sfragistische Quelle.